

Varga Magdolna

November angyalához

Baka István versei

Az olvasó, amikor fölüti Baka István új versgyűjteményét, a tartalomjegyzékben a legutolsó helyen találja meg a címlapon szereplő verset. Elgondolkodhat a kötet szerkezetén: a kötet cím – a cikluscímek (6): a ciklusok első versei (minden esetben a cikluscímadó költemények) – a kötet címadó alkotás. A kör teljes.

A *November angyalához* című versének határozóragja nyitva hagyja a kérdést: fohászodik-e a lírai én, vagy áldozatot mutat be. Az utóbbi esetben ennek tekinthető az egész kötet; az előbbi értelmezésben a fohász jelentése behatárolhatatlan, hiszen a személyes vágyak egyszerre általánosak és egyediek. A közelítéshez, a feltételezéshez segítségünkre lehet, hogy a forma a petrarcai szonettet idézi, jól érzékelhető eltérésekkel. A forma nem műfaj – ma már középiskolás közhely –, de az elemzőnek nehéz dolga lesz a költemény műfajának meghatározásakor, pedig a mű jelentésének azonosításához elengedhetetlen a műfaji behatárolás is. A verstipológiai vizsgálat kevés támaszt adhat, hiszen a létösszegző, az érték- és az időszembesítő verstípusra jellemző jegyeket egyaránt kimutathatjuk a tizennégyesoros szövegből.

A képek és a toposzok egyszerre hétköznapiak és stílusirányzati allúziókat evokálók: a rokokó, a szentimentalizmus, a biedermeier, a romantika, az impresszionizmus és a szecesszió egyaránt eszünkbe juthat, de nem holmi eklektikus kavargásban, hanem a létre irányuló filozófiai szintézisben. S mégsem általánosítható élményként, hanem – engedve a lírai én vallomásának – nagyon is személyesen. Az ősz, a november, az angyal képviselte más(ik) világ – mindezt sorolva a liturgiai és mitológiai háttér szétválaszthatatlanul egybeolvad egy gyermeki/nem-gyermeki fáradtsággal, melynek feloldása az álom és a halál kettős vágya, elfogadása: „Fejem öledbe hajtánám.”

Baka egész kötetét reprezentálja ez az utolsó vers, talán csak a lázadó alkotásainak hangulata hiányzik belőle, szinte megsejtetve ennek kilátástalanságát, válasz nélkül maradását és biztos kudarcát. Elégikusságában Epiktétosz, Marcus Aurelius, Montaigne sztoikus derűje fonódik össze kesernyés élettapasztalattal, – szeretettel: „... élni kell! / S ha élni kell, a kő is énekel”. Az angyalhoz forduló megkapó esendősége pedig újfent ráébreszti lényünket: a filozófia sem véd meg contra vim mortis.

A költő olyan verseinek gyűjteményét adja kezünkbe, amelyeknek legfontosabb gondolatai az élet és a halál, a szerelem és a művészi teremtés kérdéseire keresnek választ – legszemélyesebb helyzetéből, a betegséggel birkózó ember vívódását, hangulatát tükrözve. A bakai életműben mindig is jelen volt a rákérdés a lét értelmére, a szembenézés a halál fenyegető közelségével, a kutatása a lét dimenzióinak.

„A labirintus én vagyok” (Baka István: Thészeusz)

Egyik költeményében a szerző maga adta meg próteuszi hajlamának magyarázatát. A leszűkítés ellentéte a Baka által kedvelt művelődéstörténeti korszak jelmondatának: A világ Isten útvesztője. Titkos misztériumok, rejtélyes átjárók, varázslatos útvesztők, bűvös labirintusok: nem kell a világ bonyodalmaikat kutatni – elég, ha magunkba nézünk. A szókratészi parancstól a rilkei szentenciáig nyílik meg a létértelmezés tartománya; az analógia nem kötelező, ám a Baka István-i műalkotás a shakespeare-i, hamleti igénnyel készül.

Szerepek és hasonmások labirintusa – így is jellemezhetnénk Baka István új kötetét. Az alakok között találkozunk mitologikus személyekkel (Jézus, Pügmalion, Philoktétész), és gondolkodhatunk azon, hogy vajon a strukturalista, a posztmodern vagy a „régii” pozitivista módon próbálkozunk az értelmezéssel. Megidéződnek elődök, példaképek – Arszenyij Tarkovszkij, Madách Imre vagy Nyikolaj Gumiljov, Szergej Jeszenyin, Marina Cvetajeva –, s az evokáció esetenként az eredetivel összecserélhető („Ezek a versei csak fordításban léteznek”), vagy naplókiegészítésként is fölfogható (*Tél Alsósztregován*). Megjelennek a magyar és a világirodalom „hősei”: Hány János és Don José, akiknek a bőrébe bújva a legszemélyesebb élményeit szólaltathatja meg a költő. S természetesen olvashatók Sz. Pehotnij vagy Yorick, a két Baka teremtette költő-társ lírai vallomásai.

Úgy tűnik, a költő élvezi teremtő kedvét, a teremtett világok és a létező egy egymásba játsztatását. S nemcsak élvezi, érti is: bárkit idéz meg, bármelyik meghívott alak korába lép át, sohasem hibázik – néprajzi, poétikai, stilisztikai vagy (kulturális)történeti-politikai értelemben. A bujkálás azonban menekülés is lehet, az idő rázáruló bizonyossága elől. Mindenesetre ezt sejteti a felkiáltás: „De én Uram *bakád* én hol vagyok” (kiemelés tőlem – V. M.)

Ciklusok rendeződése

A verseskötet ismertetésének legegyszerűbb módja a szerzői kompozíció követése. Az értelmezésére (részben terjedelmi okok) nem vállalkozom, de első olvasatra is látható, hogy az eddigi kötetek közül ez tekinthető a legtudatosabb szerkesztésűnek. A három-három-hat szerkezet megismétlése, a tizennyolcra rejtett harmincnégy versszöveg egymáshoz való kapcsolódása akkor is elárulja ezt, ha nincs érkezésünk a verseléssel és a rímtechnikával bibelődni.

Hány János búcsúpohara

A három költemény – *Hány János búcsúpohara*, *Hány János bordala*, *Hány János csöszdala* – a népiesség szerepdalait imitálja (1843-ban írja Garay János az elbeszélő költeményét). A magyar Münchhausen korcsmában mulattat (talán egyfajta paraszti Yorick?), egzisztenciális helyzete, életkora és egészsége kelet-európai sajátosságokat mutat, amelyek fölé egyedül az alkotás emelheti az egyént, de ki kíváncsi erre a „produkcióóó!”-ra. Pedig Baka remekelt: az önmegszólítás és a beszédmódk kombinációja, a keretes szerkezet és a vallomás öntörvényűsége, az emblémák és az allegóriák gazdagabb világgá állnak össze, mint amilyen valaha is volt Garayé.

A versekben olyan, talán a kedvelt Rilkéhez visszanyúló, metafora-együttessel is találkozhatunk – „pitymallat-alkony-óborok” (*Háry János bordala*) –, amilyenhez hasonlót Baka eddig csak háromszor írt („hal-ember-vérszaga” – *Helsingőr*; „Döbling-Magyarország-Pokol” – *Döbling*, „róka-sans-culotte-fogakkal” – *Tél Alsósztyregován*). Jambikus, bimetrikus 10/11-esei, 8-asai és 9-esei az imitált kor poetikai eszményének követései és példái lehetnek a ma költői eljárásainak. A katona-toposz bővebb értelmezéséhez Fried István tanulmányát ajánlom: Baka István hetvenkedő katonája (*A tragikus Háry János*) – Jelenkor, 1995/6.

Vadszőlő

Az e csoportba sorolt versek a költő-fordító orosz irodalmi olvasmányélményeihez kapcsolódnak (Az 1988-as Tarkovszkij válogatás mellett meg kell említeni esszéjét is: *Portrévázlatok az orosz költészetből* 2. in. : Délmagyarország 1992. 01. 08.) A Baka-interpretációban megszólaló nyomorék Arszenyij emlékekből épülő értékvilága B. Paszternak Zsivagójának verseit idézi. Arról az elveszett világról beszélnek, amelyik hasonlít Krúdy sosem-volt-Magyarországára, amelyet azért építünk föl, hogy fénye átszüremldődjék a szürke jelenbe azért, hogy értelme legyen valamiképpen a létnek: „Mert vanni könnyű – lenni nehezebb / Léleknek, földi árnyképek felett” (*Változatok egy orosz témára*; az utolsó sort egyébként is kiemeli a rövidebb szótagszám).

A *Vadszőlő*, a *Változatok egy orosz témára*, az *Orosz szonettek* betegség-versek Hamvas Béla-i értelemben: egy kóros és koros kor lenyomatai. E szonettekben – a *Vadszőlő* 4x4-ese alig rí ki közülük – nemcsak a személyes lét problémái a fontosak, hanem az Ady Endrétől ismerős megrendítő élmény megszólaltatása is: „Minden Egész eltörött”. Csak míg Ady ezt részint a jelenben érzi, részint a jövőt prognosztizálja, addig Zsivágó, A. Tarkovszkij és Baka (Pehotnij) lírai énje – s talán az olvasó is – a bekövetkezés után, a befejezettség állapotában éli meg: „Míg össze nem roppannak falaim / Vadszőlő-terhű éveim alatt.”

Gecsemáné

Az újszövetségi nagycsüörtök estéjének, éjszakájának a hangulatát, a magányra és szenvedésre ítéltetés fájalmát és dacát szólaltatják meg a ciklus költeményei.

A *Gecsemáné* (1.), a *Zsoltár* (3.) és a *Csak a szavak* (6.) című alkotásainak írásjel nélküli, már-már rapszodikus áradásai feleselések Istennel, de nem ez Ószövetség prófétáinak, pátriárkáinak és királyainak modorában, hanem a 20. század profán hangján, a szerző ateizmusát is „beledolgozva”. A lírai én magára maradását szólaltatja meg a költő, akin a testi szenvedésben nem segít sem az intellektus pascali okossága, sem a sztoikusok derűs életszemlélete. „Lélek vagyok, ki test-koloncát / hurcolva folyton megbotol / a semmi és a lét közötti / küszöbben...”, „... riadtan tévelygek a szavak között” (*Csak a szavak*) – összegzi Baka e lélekpróbaló idő-k állapotát.

A ciklus többi verse – *Szekér* (2.), *Siralomház* (4.) és a *Klepszidra* (5.) a klasszikus-sá váló bakás kép- és emblémaalkotás remeke. A *Szekér* 12. és 20. sorának variációi kibontják az egyébként zárt költeményt. A *Siralomházra* az életmű szöfordulatai

jellemzőek, miközben rájátszik a Munkácsy-képre (akár Babits). A *Klepszidra* pedig egy találó kórházi jelenetet használ föl élethelyzetének érzékeltetésére.

A művek központi témája az idő – amelynek képi megfogalmazása Bakánál nem a repüléshez, hanem a folyóhoz kapcsolódik. Ez materiálisabb, érzékelhetőbb, ezért testünknek több köze van hozzá, mint a repüléshez. A versek ideje a folyóvíz-metáforával megállíthatatlanabbnak, végzetszerűbbnek tűnik, mint a másik toposzba rejtett jelentés. Ezzel az idővel küszködik a művész, az ember, ehhez az időhöz szűkül a tér: „Nagyon közellett a távol, / Már félig benne élek én”.

Tél Alsósztregován

Két szonett-triptychon fog közre egy Carmen-variációt – az epikus háttér ezekben a versekben éppen úgy hozzátartozik a műértéshez, mint az *Aeneas és Dido*, a *Fredman szonettjeiből* és a *Trisztán sebe* című alkotásaiban.

Az 1993-as (ez az egyetlen korábbi vers) Madách-parafrázis is a Tragédia társa is lehetne – a személyes kérdések felvetésében. Férfi és nő, férj és feleség, házas-, ágyastárs és szellemi partner jelentésvilága feszül egymásnak a provinciális kúria belső terében, vívódva a zsenialitás és a dilettantizmus között. Baka-Madách még nem döntött semmiben, de a döntés már meghozatott: „... bástyáim között / Toporok én, király, – megütközött / helyettem és elhullott a királynő”.

A három Carmen-dal is a szecessziót idézi. A Bizet-operába is beillő három ária a Márton László-i rájátszással (Carmen) a ma világába lépteti be Don Josét, akinek lírai énje, érzelmi-képi megnyilatkozásai ismerősek Baka versvilágából. Ám a költő itt nem az evokáció, nem az imitáció miatt választja a közismert figurát. Olyan érzéseket szólaltat meg, amelyeknek a költő ad új jelentést – ez a merészség képes felelni az allúziók és a reminiscenciák keltette kérdésekre.

A másik hármasszonettel a reneszánsz, de inkább manierista eszközök segítségével állít emlékjelet Tündének, a feleségének. A Michelangelo óta feltámasztott Pügmalion-mítosz akarva-akaratlanul magában hordozza az eddigi értelmezéseket. Van valami tragikus abban, hogy a Tünde névbe érzett jelentés kihívásának (Vörösmarty óta hány nőalak könnyedsége!) kövel próbál méltóan megfelelni a szó mérnöke. A vers a *Fredman szonettjeiből* című alkotásra emlékeztet már abban is, hogy az enjambement-ok egyetlen, 42 soros versszöveggé kapcsolják össze a három petrarcai szonettet. De kapcsolódik azért is, mert ebben is a rázáruló időről szól, amely elől talán a szerelem jelenthet egyedül menekvést – egy másik mitikus szöveg értelmében: „Mert erős a szerelem, mint a halál...”

Yorick visszatér

A ciklus verseiben – *Yorick visszatér*, *Yorick panaszdala* és a *Búcsú barátaitól* – talán arra való az alantas szóhasználat, a trágárság, a travesztia és a blaszfémia, hogy elfedje sarával a nyilvánvaló tény: a clown álcája eltört, tálcán nyújtott sületlen élceinek vágya egy: ne vegyük észre mögötte a didergő, szenvedő embert. Mégis, mintha Baka e kötetben itt lépné át először a személyesség határait: „koalíciós partnere”, „égi parlament”, „kétharmaddal dönt a történelem”. (*Yorick visszatér*)

A sötétség versei ezek, mint ama régiék (*Yorick monológjai*), de – hasonlóan a ciklusnyitó *Helsingör*höz – az ezekben rejtett üzeneteket sem lehet röhögéssel hallha-

tatlanná silányítani. Az evokációk száma megszámlálhatatlan, csak a befogadó műveltségének függvénye: az önidézésnek azért határt szab az átlagosnál kisebb terjedelmű életmű.

A 10-es, 11-es sorok alig érzékelhető kombinációi drámai monológokká formálják a hosszú verseket, becsapva fülünket a véletlenszerűen elmozduló rímekkel, szemet szűrő soráthajlásai pedig csak elvétve támasztanak alá kiemelt jelentést. Talán az egyetlen árulkodó sor a ciklus 3. versének 12 szótagos sora: „Ahol a nép most kolbászért áll sorba”, de ez is csak szomorúsága miatt. Az egykor elkötelezett költőként induló Baka rezignáltan és pesszimistán néz Yorickja igazmondó púpja alól a jelenre, s még a dacos visszavágás sem vigasztalja igazán: „De nem ti én én támadok fel újra” (*Yorick visszatér*).

Philoktétész

A ciklus címadó alkotásában a zenei kompozíció (akár *A tükör széttört* című versében) ellenpontozza a tartalom és a képek sötét tónusát – a Bakai István-i kompozícióról bővebben Árpás Károly tanulmánya szól: Egy verskompozíciós elvről in. Szemiotikai szövegtan 8. Szeged – megjelenés előtt. A nyitó költeményben is (például csak egy idézetben: „... rímefosztva úgy / kongatja még a jambusok kolompját” P. Verlaine *Költészettana* és Arany János *Naturam furca expellas...* című verse idéződik meg), a ciklus többi darabjában is már-már regisztrálhatatlan az evokációk száma. A zénoni apóriára is rájátszó költemény mint részben az egészt mutatja föl, hogy a Baka-életmű szerves része az irodalomnak, a kultúrának.

Az *Én itt vagyok*, a *Strófák 1.*, 2. és a *Van Gogh börtönudvarán* című alkotásokban a Gecsemáné ciklus verseinek Isten-témái, –motívumai térnek vissza (lehetne gondolni a R. Wagner-i szerkezetre). Baka István istenes versei nemcsak a személyes lét művészi inkarnációi, hanem egy nemzedék világvilágának megrendüléséről szólnak. A lírai én mintegy rádöbben a kezébe adott, kapott kártyalap hamisságára, hiszen a világ tagadva sem olyan, amilyen valójában lehet.

Az *Orosz triptichon* címéből arra következtethetünk, hogy az ikonosztázra is utaló három jellemrajz nemcsak tisztelgés a mesterek – Nyikolaj Gumiljov, Szezej Jeszenyin és Marina Cvetajeva – előtt (lásd például a Délmagyarországban megjelent esszéit vagy a 88 híres vers és értelmezése a világirodalomból című könyvben közölt tanulmányát), hanem – ahogyan ez a művekből és a megjegyzésekből is kiderül – ez a vers a költő hangulatának, életérzésének egyik mélypontja. Három (vagy négy) költemény után emelkedik csak föl a záróvers magasságába, hogy megszólaljon a *November angyalához* elégió-ódaja! Kevés olyan kötete van Bakának, amelyik ilyen zárlattal fejeződik be.